

Zakar Péter

„ÉN ÉLTEMET SZÍVESEN FÖLÁLDOZOM HONOMNAK...”

(Gasparich Kilit 1848-49-ben)

1. Bevezetés

Az 1918. december 14-én a Perlakra betörő szerb-horvát csapatok lerombolták Gasparich Kilit ferences szerzetes márvány obeliszkjét. Az emlékművet, Tersztenyák Bódog nagykanizsai kőfaragó művét 24 évvel korábban, 1894. szeptember 8-án ünnepélyes keretek között leplezték le. Tóth Sándor igazgató ünnepi beszédét követően Kele György szavalt a saját alkalmi ódáját, majd Glavina András horvát földműves anyanyelvén elmondott beszédében a vértanú pap életútját idézte föl. Gasparich Vince, az áldozat unokaöccse a család nevében mondott köszönetet a muraközi magyarság kegyeletéért, végül pedig Málek István bírósági elnök a város nevében birtokba vette az emlékművet. Az ezt követő banketten Skrobának Florid ferences tartományi főnök idézte fel az elhunyt érdemeit. Ugyanezen a napon Gasparich drávaegyházi szülőházán is emléktáblát helyeztek el. De miért kellett lerombolni az emlékművet?

A kérdés annál is indokoltabb, mivel Gasparich Kilit életét többen feldolgozták. Igaz, alakja körül legendák is keletkeztek, amelyek részben beépültek a feldolgozásokba, s a hagyományok olyan erősek voltak, hogy még a sztálinista történevités is felhasználta alakját. Ő lett az alsópapság néppel együtt küzdő rétegének a szimbóluma, szemben a (valósággal elmentben) reakciónak beállított felső klérussal. A számtalan visszaemlékezés és történelmi erőfeszítés dacára életének egyes fordulópontjait még mindig homály fedi. Nem született meg a korszerű feldolgozása a nazarénusokhoz, illetve a rendi előjáróhoz fűződő viszonyának. Nem látjuk tisztán és teljes egészében irodalmi működését, a zsidókérdésben elfoglalt álláspontját és a szabadságharcban betöltött szerepét sem, hogy csak néhány fontosabb kérdést említsünk a tisztázásra váró problémák közül.

Az alábbiakban főként 1848-49-es tevékenységét próbáljuk meg a rendelkezésre álló források és feldolgozások segítségével elemezni, de röviden kitérünk az előzményekre is. Ezt nem csak későbbi tevékenységének megértése teszi szükségessé, hanem mindenképp az irodalmi történelmi folyamatok természetét, amelyeket szinte lehetetlen egyetlen nézőpontból, perspektíva nélkül elemezni. Célunk, hogy egy legendáktól megfosztott szerzetest, egy hús-vér embert állítsunk az olvasó elé. Gasparich élete, 1848-49-es tevékenysége olyan mozgalmas, változatos és eredményes volt, hogy az utólag keletkezett valótlanosságok elhagyása esetén is méltó az utókor figyelmére és emlékeztetére.

2. A „magyarért élő-haló horvát”

Gasparich Márk a Zala megyei Cirkovljanban [Drávaegyháza/ Cirkovljan - Horvátország] született horvát földműves családban. Anyja Szerpák Ilona, apja Gasparich Sebestyén, a község több ízben bírójává választott. A család csak szűkösen tudott megélni, hiszen a szülőknek hat gyermek számára kellett a betevő falatról gondoskodniuk. Így aztán érthető, hogy a mélyen vallásos család feje ellenez-

Gasparich Kilit kivégzése

te fiúk továbbtanulását. A kis Márk ekkor elszokott hazulról és a nagykanizsai piaristáknál elvégezte a gimnáziumot. A szigorú apa 1826-ban hazavitte, de a mezei munka nem igen lehetett inyére, hiszen 1827 őszén már ismét Nagykanizsán volt, ahol felvételét kérte a ferencesek közé. Kérése meghallgatásra talált, és így 1827. október 27-én Veszprémben Cletus [Kilit] néven belépett a Szűz Máriáról nevezett ferences rendtartomány tagjai közé. Ezt követően a nagyboldogasszonyi zárdában [Moson megye] bölcseletet hallgatott, majd 1830-33-ig Nagyszombat, Esztergomban és Pozsonyban teológiai tanulmányokat folytatott. A szokásosnál egy évvel korábban, 1833. április 16-án szentelte áldozópappá a pozsonyi zárda templomában Szepessy Ignác báró pécsi püspök.

Erre az időszakra esik berobbanása a magyar közéletbe, irt ugyanis egy cáfolatot Ján Kollár álnéven megjelent magyarosítást támogató röpiatára, a „Sollen wir Magyar werden...“-re. Ezáltal a fiatal türjei káplán neve egy csapásra ismertté vált a magyar közélet meghatározó alakjai körében, s válaszárol elismerően nyilatkozott többek között Széchenyi István gróf és Döbrentei Gábor is. Utóbbihoz intézett 1834 februárjában, Pozsonyban kelt levelében nemcsak arra adott választ, első levelét miért küldte el névtelenül, hanem további szándékairól is tájékoztatást adott. Mint írta, első levelében nem fedte fel nevét, hiszen „...nyílt szívem ugyan sűg, hogy jelentsem ki; de amit megtennem mint magyarért élő - haló horvátnak kelle azt az ami vagyok [t.i. szerzetes - Z.P.] kegyetlen tenni tiltá...”. Munkáját a magyar tudós társaság elé akarta bocsátani, amint megvalósult, írásával „...minden magyar szívet biztatni, kecsegtetni...bátorítani” akar.

Országos hírnevének is szerepe lehetett abban, hogy 1835-ben a pesti rendházba helyezték át. Itt tűnt fel beszédeivel, amelyek szerzetes társai, Albach Szaniszló és Gegő Nicefor prédikációival együtt a korabeli Pest meghatározó társadalmi eseményeivé váltak. Noha Gasparich az 1838 márciusi árvíz során rend-

kívül bátran viselkedett, megakadályozta, hogy pánik törjön ki a templomban, s eközben rendíthetetlenül vigasztalta a lakosságot, a veszély elmúltával pedig egyik prédikációját, „...melyet az elfelejthetetlen kárt, nyomort, ínséget és szomorúságot okozott 1838-díki árvíz elmúltával a kesergő pestiekhez sz. György hó [április - Z.P] 1-én monda s hallgatói közkövénatára a károsult szerencsétlenek segedelmezésére” nyomtatásban is megjelentette, nos mindezek ellenére 1838-ban politikai okokból áthelyezték a szentantali [Pozsony megye] kolostorba.

A helytartótanács mindhárom népszerű ferences szónok (Albach, Gegő, Gasparich) tevékenységét rossz szemmel nézte, ezért kezdeményezte áthelyezésüket. Gasparich ellenében azt hozták fel, hogy inkább hirdeti a nacionalizmust, mint a megfeszített Krisztust, a városban világi ruhában járkal, a magyar színházat viszont szerzetesi Öltönyben látogatja, végezetül pedig az előírt imákat és elmélkedéseket elhanyagolja. Tekintettel arra, hogy Gasparich már korábban is kritikus viszonyult rendjéhez, valószínű, hogy a helytartótanács a valóságnak megfelelő tényállás alapján kezdeményezte elmozdítását.

Szentantali magányában rendezte saját alá beszédeit, amelyek pártfogójának, a pécsi püspöknek a támogatásával 1839-ben valóban meg is jelentek („Az út, igazság és élet, vagy is a megváltó szelíd lelke szeretetben és igazságban, melyet több beszédekben hallgatóival ismertete Gasparich Kilit, sz. Ferencz rendi szerzetes és hitzsónok. Pest, 1839”). Hiába száműzték Pestről, a közéletből ekkor ma nem lehetett kiszorítani. Meskó János szarvasgédi birtokos rövid időre maga mellé vette házikáplánnak, majd 1840-1844-ig Székesfehérvárott volt egyházi szónok és hitoktató. Eötvös Károly szerint a Meskó család befolyása segítségével kerülhetett vissza ismét a közélet vérkeringésébe, s hálából írta meg és adta ki 1840-ben „Korszerű szózat Felsőkübinyi Mesko Gyurihoz és minden nemes magyar ifjához az élet, hitvallás tudomány erény, és hazafiság ügyében” c. művét. Ebben saját hitvallását is közreadja: „Én nem azért zártam el magam a világtól, hogy minden iránt meghidegüljek, hanem, hogy ott magam iránt hidegen, emberirtásaim, Istenem, fejedelmem és Hazám iránt minél melegebben tanuljak meg írni, gondolkodni s cselekedni...”

Isten és a józan ész egységének, az erkölcsi és a tudományos értékek elsajátításának szükségessége mellett ez a mű egyértelműen bizonyítja, hogy Gasparich megelőzte klerikus társainak jelentős részét, már ekkor határozottan az alkotmányos királyság hívének vallotta magát. Az állományt a szerződéselmélet alapján értelmezte, ahol a fő a fejedelem, a test a társadalom az inak szerepét pedig a törvények töltik be. Mint írta, ha a haza, a fejedelem hív, akkor érette mindent fel kell áldozni. De nem rejti véka alá azt sem, hogy: „A törvényeknek mindenkit egyformán kell szorítaniuk a társasági kapocs közé...”, illetve hogy a törvényes fejedelmet illeti meg a tisztelet. A közelmúlt eseményeire, az ellenzékiek törvénytelen bebörtönzésekre is reagált. „Ne hidd; mint ha ő [t.i.

a fejedelem - Z.P.] üldözhető a valódi jó Haza fiakat."

1840-re esett vitája Schwab Lőw főbbival a zsidóemancipáció kérdésében. Gasparich, aki több cikket is publikált a Hírnökben és a Literariai Csarnokban, az utóbbi folyóirat 1840. június 7-i számában „A Zsidók” címmel tett közzé értekezést. A reformkori ellenzék programjában a zsidóemancipáció is szerepelt, noha a részletek kérdésében az egyes irányzatok eltértek egymástól. Míg a centralisták, így például Eötvös József br. a feltétel nélküli egyenjogúsítást látták volna célszerűnek, addig Kossuth a mielőbb megvalósítandó emancipációval együtt a zsidó vallás reformját is sürgette. Gasparich a Csarnokban hangoztatta, hogy a zsidók sokat szenvedtek, de visszanyert honukban ismét ígára érdemesítették magukat, s így lett osztályrészük az örök hazátlanság. „Ami az emancipációt illeti, itt egyrészt még az északkelet - magyarországi liberálisoknál is keményebb feltételeket fogalmazott meg: „Nekem szegény gondolkodásom szerint az a csekély véleményem lenne, mint kereszténynek: nevinők gyermekeinket igaz keresztényeknek s magunk is ami bennünk nem keresztény irtanók ki eleve; és minthogy a nevelés és neveltetés kezünkben van, neveltetők a zsidókat keresztényekké - azaz igazakká, egyenes szívűekké, irántunk ösztintekké. Ha minden magyar igazi keresztény lesz, akkor nem félhetjük az utókort a zsidók pénzétől, nem félhetjük a hazát a zsidók általi megdöntéstől.” Összefoglalva véleményét, ha a zsidóság polgárjogot kíván, akkor legyen vagy keresztény, vagy teljesen mondjon le a Talmudról. Szükségesnek tartotta a magyar nyelv elsajátítását is, mint írta, ha a zsidók polgárjogot kérnek, nekünk jögnök van azt kérni, hogy magyarokká váljanak.

Schwab Lőw válaszában, cáfolta, hogy a szétszórtas pusztá büntetés lenne, azzal érvelve, hogy ezáltal az izraeliták Isten létének élő tanúvá válnak. A zsidók gonoszságát és kegyetlenségét taglalta (Mégváltót megfeszítették, prófétáikat elűzték, minden jóakarójuk, így a nemes magyar nemzettel szemben is hálátlanok stb.) rámutatott, hogy minden fiatal nép életét a babona és a vadság kíséri, ugyanakkor az egyén bűneit nem lehet egy népet felelősségre vonni. Gasparich tehát a magyar liberálisok átlagánál határozottabban követelte a zsidóság magyarosodását, illetve legalább is a középkori vallási szokások megváltoztatását.

Az ember arra gondolhatna, hogy most végre ez a mozgékony elme megtalálta a helyét. De nem. 1840. szeptember 16-án Székesfehérvárról keltezett, s Horvát Istvánhoz írott leveléből kiderül, hogy ő szíve szerint a magyar nyelv tanáraként szeretne tevékenykedni. Ezért pályázott (igaz megkésve) az akadémiai magyar katedrára, s ezért próbálta meg elnyerni 1840-ben a zágrábi főgimnázium magyar nyelvű tanítói székét. „Én mint horvát - írta - csak azért szeretném a magyar tanítói székét Zágrábban, hogy a viszonyok csillapításához szép módjával némileg járuljak és a magyar nyelv érdekében az ellene ingerültség közepette valamit tegyek...”

A tanárságot végül is nem nyerte el, 1840-1844-ig tartó székesfehérvári működése mégis élményekben gazdag időszak volt életében. Ismét bekapcsolódott a politikai életbe, részt vett a megyegyűléseken és megismerkedett az ellenzék vezetőivel, köztük Perczel Mórral. Székesfehérvári tartózkodásának legrejtélyesebb vonatkozása a magyarországi nazaránusokhoz fűződő viszonya. Ezek első magyarországi hívei már 1841-ben felvették Gasparich Kilittel a kapcsolatot. Egyik képviselőjük,

Hencsey Lajos lakatoslegény több ízben látogatást tett a barátnál, akit megpróbált meggyőzni a szentségek és az egyházi hierarchia értelmetlenségéről és a gyermekeresztés büntetéséről. Gasparich valószínűleg egyetértett Hencsey társadalom és egyházkritikájával. A ferences barát már 1840-ben arról írt, hogy a „jobbgy kegyetlensége az úr vallástalanságának a következménye.” Saaghy Vendelhez írt leveleiből kiderül, hogy csodálta „a szegény fiatal ember” rendíthetetlen lelki erejét, de tanításának nem jósolt hosszú életet. 1842. június 10-én kelt levelében azután két súlyos fogyatkozást vetett az önjelölt próféta szemére. Az egyik probléma, hogy a vallás titkát csak az emberi elme segítségével akarja felfogni. A másik, hogy az egyetértéshez a hit mélysége mellett törvény és előjáró is szükséges, amit a nazaránusok elvetettek. Igazat adott viszont Hencseynek abban, hogy az egyház már nem képes sem magán, sem pedig a világon uralkodni. Ennek ellenére elutasította, hogy közük álljon.

Figyelmet érdemel 1844-ben közreadott műve a „Szózat a káromkodás ellen” is. „Magyar vagyok, annak érzem és tartom magamat, habár más ajkú honpolgárnő tejt szívtam is, habár csak jó későn kezdém szorgalmam által magamévá tenni a magyar nyelvet, de megvalom mindaddig diplomatikai méltóságra érdemtelennek fogok tartani nyelvet, legyen a nyelv magyar, vagy bár más, míg a nyelvet annyi aljasság szennyezend, mennyi a rút magyar ajkáról, magyarul hangzik szét, a nem magyaroknak a magyaroktól eljjesztésökre, elidegenítésök re!” - foglalja össze mondani- valója lényegét. Ez a munkája többek között Jeremy Bentham (1748-1832) angol filozófus és Karl Wenzeslaus von Rotteck (1775-1840) német történész professzor műveinek az ismeretéről is tanúskodik.

1844-ben Szombathelyre helyezték át. Rendtársa, Hermán Jeremiás szerint: „Szerette az egész város népe, de különösen a szegényeknek volt nagy jötevőjük. Itt három szegény ifjút iskoláztatott. Sok más szegény tanulóknak pedig házról házra járva keresett élelmezést, sőt lakást is. A betegeknek szorgalmas látogatójuk volt; ha látta azok szegénységét, megajándékozta őket, hogy egy kis jó leveshez juthassanak... Széplőtelen életével általános kedvességnek örvendett és sokan keseregtek utána, mikor kegyes, jó lelkiatyjuk eltávozott. Szíve anyagi jó szív volt”. A szabadságharc előtt már súlyos konfliktusba került előljáróival. Grész János” Csáktornyán, 1846. április 8-án kelt levelében a következőkről tájékoztatta barátját, Séllyey László szolgabíró: „A Kilinek szólási jogot a Guardiantól kivívni akarván, Őt ez érdemben ma megszólítottam, a válasz a lón, a Kilit köteletségénél fogva magát nálam nem jelentette, rendes szeretes ruhát nem visel, s nálunk magyar szólast tartani csak portiuucula napján szokás, én ezeknél fogva szó-lásra való engedelmet nem adhatok.” 1847 decemberében engedélyt kapott előljárótól súlyosan beteg édesanyja meglátogatására, de előljárói többszöri sürgetésére sem tért vissza, ami az ilyenkor szokásos egyházi jogi büntetések életbeléptetését vonta maga után.”

Gasparich Kilit tehát a reformkori Magyarország közismert és népszerű hitszónoka volt, aki horvát származása ellenére a magyarosodás híveként és az egyházi liberalizmus korai képviselőjeként hívta fel magára a figyelmet. Állásfoglalásai többnyire klerikus társainál radikálisabbak voltak, ezért az egyházi fegyelem tényleg ellenétbe került előljáróival. Megnyilatkozásainak ugyanakkor volt valamilyen sajátos,

egyéni íze, gyakran a liberális többségtől többé-kevésbé eltérő álláspontra helyezkedett. 1848 tavaszán, az európai forradalmak időszakában éppen szülőfalujában tartózkodott.

3. A muraközi népnek bálványja

Az 1848-as forradalmak híre tehát Cirkovlyánban érte Gasparich Kilitet, aki korábbi években a klerikusok között szinte magányosan hirdetett elveinek diadalát láthatta megvalósulni a márciusi forradalom, majd az áprilisi törvények elfogadása következtében. Zala vármegye Horvátországgal szomszédos muraközi járást javarészt hon/átok lakták: 1841-ben 48669 fős lakosságból 47097 fő volt horvát anyanyelvű, míg a magyar lakosság létszáma mindössze 1439 fő volt. A horvátok Fényes Elek szerint „...igen szorgalmas emberek, testalkatukra középszerűek, gyengék, számpad szűnek”. Magyarok nagyobb számmal csak Légradon és Csáktornyán laktak. Egyházi- lag a muraközi járás a Zágrábi püspökséghez tartozott, ami csak tovább bonyolította a nemzetiségi feszültségektől amúgy sem mentes járás helyzetét. A horvát nemzeti mozgalom, amely teljes társadalmi struktúrával, bizonyos mértékű politikai autonómiával és gazdasági háttérrel, katonai erővel (határőrvidék), egységes vallási és egységesülő kulturális háttérrel, az uralkodó jóvoltából pedig 1848. március 23-a óta Josip Jellacic személyében egy energikus politikai (horvát bán) és katonai vezetővel (zágrábi főhadparancsnok) is rendelkezett, természetesen a javarészt horvátok által lakott Muraköz Magyarországtól történő elszakítására törekedett. Ezen az úton első lépésként a Jellacic iránt lojális politikai erők Baththyány-kormány befolyásának korlátozására, a nemzetiségi-szociális ellentétek tudatosítására törekedtek a muraközi parasztság körében.

Gasparich 1848 tavaszán faluról falura járt és a földművesek számára anyanyelvükön és érthetően magyarázta a polgári átalakulás előnyeit, s ehhez kapcsolódóan a lakosságot a magyar kormány iránti hűségre biztatta, sőt tevékenységét az országhatáron túlra is kiterjesztette. S hogy ez nem pusztán a legendák világába utalható esemény, azt mindenk előtt a Martintsovits Tamás ellen folytatott zalaegerszegi büntető-törvényszéki eljárásnak köszönhetően tudjuk igazolni. Martintsovits, akit később a magyar hatóságok elfogtak, az öntető-törvényszéki jegyzőkönyv 1848. május 22-én kelt bejegyzése szerint egy Légrad közelében található helység kocsmájában meglehetősen ittas állap- potban „... a magyar minisztérium ellen nyilvánosan kikelvén, azon egyéneket, kik az új törvényeket alkották és azokat végrehajtották, különösen a miniszterek közül Deák Ferencet és Kossuth Lajost említve, akasztófát érdemlőnek nyilvánítani, és több horvátországbeliek előtt arról fenyegetőzni hogy majd a magyarok az oroszok segítségével ágyok és kertek mögé szorítatnak - és ezek szerint az ország törvényei megvetésével, az álladalom ellen fellázadni s másokat lázítani nem félemltet”, a ferences barátot is megemlítette. A vizsgálat során Svagely András, Lázár Imre, valamint Pittermann György tanúsították, hogy a vizsgálat alatt álló személy „...Gasparich Kilinek ki a magyar nemzetiség mellett többször felszólalt és ki az alkotott új törvényeket felvilágosító népnyelvén szerkesztett kóriratokat Horvátországba szétküldött; - sajnálkozását jelenté ki az őt fenyegető azon veszély miatt, hogy fejére a horvátok által 26 pft.. [pengőforint] vagyon ígérve, úgy nyilatkozván, 'kár azon okos emberét, hogy így szerencsétlenül fogna járni'”.

és aki a cs. kir. hadsereg, valamint a magyar hadsereg előírásait megsértve egyszerre volt tábori lelkész és katonatiszt."

Az OHB már 26-án reagált Perczel jelentésére. Ebben többek között azt tudatták Perczellel, hogy a nemzetőrségi haditanács elnökét utasították Gasparich és Láposy tábori papokká történő kinevezetésére. Nyár Pál valóban még aznap átfírt Nádosy Sándornak Perczel jelentésével, s ezek között a két tábori lelkészi kinevezéssel kapcsolatban, de a haditanács munkatársai az átküldött iratra a későbbiekben piros ceruzával rávezették a szomorú igazságot: „nincs állomány”. A magyar hadvezetés kezdetben úgy vélte a honvédszázalajok lelki gondozását megoldani, hogy azokat ezredre vonják össze, majd a cs. kir ezredek mintájára - ahol minden ezred egy - egy plébániát alkotott-kinevezik hozzájuk a tábori lelkészeket. Ez a terv végül is nem valósult meg, így a sor-, és huszárezredek mellett a magyar hadseregben magasabb egységekhez, várakba, illetve katonai intézetekbe neveztek ki tábori lelkészeket. A hadvezetés célja tehát éppen az volt, hogy megakadályozza a tábori lelkészek mértékellenes és költségvetést túlságosan megterhelő kinevezését valamennyi zászlóaljhoz. Ezt a törekvésüket Perczeltől eltekintve sikerült is megvalósítaniuk. Láposy kinevezését egy adminisztratív hiba miatt megerősítették, Gasparichét azonban nem. Gasparich tehát nemszerepel a hadügyminisztérium tábori lelkészi osztályán nyilvántartott hadlelkészi állományban, s ami ennél lényegesebb, 1848 decemberétől kezdve szolgálata, mozgása, végül pedig beosztása is különbözött az átlagos tábori lelkészekétől. Ennek ellenére ő 1848 novemberében a muraközi hadseregben tábori lelkészi beosztásban harcolt, hiszen a „Zászlóalj parancsolatok könyve” szerint november 13-án: „A hatodik századból Gasparich Kilit tábori lelkész részére egy inas rendeltetett adani”.

Perczel október utolsó hetében szüntette be a támadó hadműveleteket, részben azért, mert október utolsó hetében tárgyalásokkal kísérletezett, de még inkább azért, mert kiderült, hogy a rendelkezésére álló erővel nem is olyan könnyű feladat a Muraköz biztosítása, tekintettel arra, hogy a főserégtől sem remélhetett erősítést. A békekísérlés kudarca, illetve az ellenséges erők készülődésének a hatására Perczel haditanácsot hívott össze, amely előterjesztését elfogadva a stájerországi megelőző csapás mellett döntött. Perczeit a hamarosan beköszöntő tél és a veszprémi, valamint somogyi nemzetőrök hamarosan felléphető határozása is mielőbbi határozott fellépésre ösztönözte. Valószínű, hogy Gasparich részt vett az 1848. november 8-i friedauvi ütközetben, melynek során Perczel elfoglalta a várost, majd visszavonult. November 11-én pedig korábbi helyzet megítélését korrigálva kivonta csapatait a muraközből és a Mura mentén védelmi állást foglalt el. Erre a cs. kir. csapatok bevonultak a Muraközbe, s Dahlen altábornagy hadseregének zömét Csáktornyaig toltta előre, de többek között Perlakra indított egy zászlóaljat, azzal a feladattal, hogy egy különítmény szállja meg Kottorit. „Ezen zászlóalj tevékenységéről Gasparich is tájékozódott, aki egy tábori lelkésztől szokatlanul elszakadt alakulataitól és november végén Perlakon tartózkodott.

„Azzal kérkedtek Horvátország illiréi jó ideig, - írta november 26-án kelt beszámolójában a Kossuth Hírlapja olvasóinak - hogy ők a ráccokkal semmi összeköttetésben nincsenek, hogy nekik természetük a jogot s tulajdont becsülni, s megvédeni, s több efféle; hanem lát-

tuk mi, s keserűn tapasztalta Ausztria, mennyire védte a tulajdont Jel a. Ahowá lépett e vad csorda, nyomán pusztulás lón, amerre járt, láng követé ördögi lépteit; hogy Horvátország zsvány népe a ráccoknál ráccabb, megmutatta nemrég a Muraközben is; szomorú nyomait hagyta Csáktornya vidékén - és gyáva, hitvány, futásban nyúlcsorda, ...ezen banditacsapat, miután a vizek áradásai kiparancsolták Muraközből vítez seregeinket, Muraközbe visszaszemtelenkedett ...de nem elégedett elégedett meg azzal, hogy tehetetlenségének élémiszereket rablott, hogy az undorodásig zabált, kiszámítá, meddig maradhat Muraközben, s megszökése előtti napon teheneket, lovakat exequált, Muraköznek pseudo fő s alszolgabírái által; s a bizonyos számú lovak s tehenek kiszolgáltatása rögön, - egy óra alatt - halálbüntetés alatt az illető előljáróknak megparancsoltatt. Perlak városa adott hat lovat, nyolc tehenet, a többi helységek Perlak közelében két lovat, négy tehenet. Csehovec helysége Szinkovics nevű lakosa által kenyeret küldött a zsvány nép számára, s elvették a kenyérhoznák gyönyörű két lovat, hogy bebizonyítsák háladatosságukat, s azon felül a helységtől requírltak más két lovat is.”

A 47. zászlóalj 3., 4., és 5. századát 1848. december 10-én reggel 9 órai kezdettel Lendván fegyveresen rendelték ki „isteni szolgálatra”, de a zászlóalj parancskönyvéből az istentiszteletet tartó lelkész neve nem derül ki. December 13-án, amint ez Gasparichnak egy újabb tudósításából kiderül, a ferences barát Lendván tartózkodott, tehát ott, ahol az idő szerint Perczel is felütötte a főhadiszállását. Ha e két tudósításnak a politikai irányvonalát a korabeli, kb. azonos időpontban elhangzott prédikációkkal összevetjük, megállapíthatjuk, hogy Gasparich ismét néhány hónappal megelőzte klerikus társait. Nem csak Jelllic és hadserege kapja meg ugyanis a beosztását („Jelllic a teremtés ötödik napján teremtett barmokkal akarja legyőzni a magyart” stb.), hanem a fiatal császár és a császári család is. November 26-i tudósításában felteszi azt a költői kérdést, amely az 1848-49-es ellenforradalmi politikának a leggyengébb pontjára tapint rá, s amely történelmi távlatból tekintve a monarchia felbomlásához is hozzájárult. „Aztán te hatalmas császár, kinek nevét egyre emlegeti e csorda, hiszed e, hogy ezen dúlógók [i. e. horvát cs. kir. katonák és nemzetőrök - Z.P.] fogják megmenteni trónodat? Csalatkozol, hiszen, ha mindent, mit talál földül, az földulandja trónodat is, s jóformán szét is dúlta már; de hogy is tudna neked valamit szerezni az, ki mindent elrabolni gyönyörködik?” December 13-án pedig a császári család további tagjai kapnak fedést: „Hogy pénze sincs az ifjú császár fiúnak és a Zsófi császármamának [sic!], szinte világos, mert már papirosból csinált garas tízes s húszasokkal fizetik s ámitják buta katonaságukat.” Az ilyen és ehhez hasonló felségsértő kitételek csak 1849 tavaszán, a függetlenségi nyilatkozat kihirdetését követően váltak általánossá a magyarországi lelkészek körében. Gasparichnál azonban ez a radikalizálódási folyamat - a Muraközt megszálló cs. kir. erők magatartása következtében - már hamarabb bekövetkezett.

1848 decemberében a cs. kir. hadsereg Összpontosított támadása következtében Perczel egységeinek is el kellett hagyniuk Zala megyét, s azt követően, hogy december 22-én a magyar tábornok vezette főoszlop átlépte a megyehatárt, a megye és így természetesen a Muraköz is az előnyomuló cs. kir. csapatok kezére került. Gasparich nem tartott Perczel fő

oszlopával és nem vett részt a szerencsétlen kiemenetű móri ütközetben sem. A csata napján, december 30-án Nagyzanisán tartózkodott és elkeseredetten számolt be Zala vármegye Állandó Bizottmányának arról, hogy a muraközi férfiakat 19-40 évig az ellenség el akarja vinni katonának. Magára nézve tábori lelkészi szolgáltatának említését mellőzve csak ennyit árult el: „Csekélyességem éberkedik a Mura partján, s legközelebb próbálandok valamit, hiszen lesz sikere lépésemnek - mert én az éjék legközelebbikén vakmerő leszek.”

A muraközi tervek 1849 januárjában nem válhattak valóra. Gasparich azonban nem követte Perczeit, aki ekkor a „Központi Mozgó Sereg” parancsnokaként a kormány új székhelyét, Debrecen biztosította Windisch-Gratz erőivel szemben, hanem a Dunántúlon, majd a Bácskában operáló, Nemegyei Bódog honvéd őrnagy parancsnoksága alatti sereghez csatlakozott. Az „Eszék Pécsi Tábor Küldöttje”-ként 1849. január 28-29-én Debrecenben járt Schmieling József társaságában és mid a két napon személyesen is tárgyalt Kossuthtal. A tárgyalások következtében Kossuth utasította január 28-án a pénzügyminisztériumot, hogy Nemegyei serege szükségleteinek fedezésére a küldött uraknak utaljanak ki 30000 pengőforintot. 29-én pedig nyílt rendelet fogalmazott meg az OHB elnöke Nemegyei számára, miszerint „...miután szükséges, hogy a dolgok valódi állásáról a hazának hű polgárai minden időben tudomással bírjanak... megbízatik és ezennel felhatalmazatik akár maga személyében, akár küldöttje által, hól jonka látandja, népgyűléseket tartani, s azokon ügyeink iránt felvilágosítást adni...” Mint az alábbiakban látni fogjuk, Gasparich is tartott ilyen felvilágosító népgyűléseket, méghozzá igen sikeresen. Január 30-án - útbán a pécsi táborba - Újfaluban a ferences barát még egy levelet is intézett az OHB elnökéhez, amelyben kérte Kossuthot, Horváth Péter Zala megyei követet tiltsa el a muraközbe történő hazautazástól, illetve parancsoljon rá, hogy követi állását tartsa meg.

Gasparich Zomborban adta át a pénzt a Nemegyei - féle tábornak, de hamarosan nagy bosszúság érte. Kossuth nyílt rendelete és Nemegyei megbízására 1849. február 8-án Gasparich elindult Bács megye cs. kir. erők által meg nem szállt területére, hogy ott népfelkelést szervezzen. Éppen útbán volt Zombor felé, mikor értesült Zombor kiürítéséről. Mint írta, ha „... Isten, azon szó s nyelv erővel meg nem ajándékoz, mellyel bírok, s a népet le nem csendesítem, baj érhet”. Gasparich ezt a jelentését tábori lelkészként szignálta, ami azért lényeges, mert másfél hónap óta ez az első számonkérés ismert bizonyítéka annak, hogy továbbra is tábori lelkészi szolgálatot látott el. Gasparich tehát leplezetlenül beszámolt Nemegyei őrnagy balfogásairól, új vezért és a maga számára új nyílt rendeletet kérve a leendő vezér támogatására. Leveleinek szerepe lehetett abban, hogy Nemegyei 1849. április 17-től május elejéig hadbíróági vizsgálat alatt állt, mert elmulasztotta felmenteni Eszék várát az ostromzár alól. Az is az igazsághoz tartozik azonban, hogy Kossuth már február elején intézkedett Nemegyei leváltásáról, s a hadbíróság végül is felmentette az őrnagyot. További veszteség volt, hogy Gasparichnak egy Kossuth számára írt levele, „...minden poggász, s írományaimmal - úgy mint a puska por, s munitio, és sok tisztnek mindene - az ellenség birtokában maradt”. Gasparich különösen irományait, s egy ágense által Kossuthnak továbbítandó újság elvesztését sajnálta. A veszteséget pótlandó, részletesen beszámolt a horvátországi a

Vas-, és Zala megyei eseményekről. Természetesen részletesen ismertette a Zala megyei Muraköz helyzetét is:

„Január 23-án Muraközben egy éjén eltávozott az ellenség legnagyobb része, jóformán azért, mert a január 22-i éjén Perlakon és [Murasz]ent]márián egyszerre verekedés volt a nép között s horvátok között. A Perlakon szállásolt ezredes holmi adó lefizetésére szorította a népet, s ezen fizetési szükséggel, sőt holmi másnap leendő exemptionnal heccelte a katonaság a népet. A népek nem sok kellett, félre verte a harangokat, lett verekedés, 11 katona, s 2 polgár áldozatul esett. Mondja emberem, hogy a muraközi nép határ nélkül keseredett. El is hiszem, mikor gyönyörű lovakat válogatva viszik szemük láttára a lakosoknak a határőrtisztek, hízott sertéseiket ők ölték le; s temérdek kukoricáján Muraköznek a Horvátországból odahajtott sovány sertéseiket hizlalják. Az én házamban egy órnagy lakik, 40 darab sertést hajtatott udvaromra, s kukoricámon hizlalja; ha csak eddig ő is el nem üzetett. Újoncsozni akarok Muraközben, de nem boldogultak.”

Nemegyei egységét 1849 februárjában a szegedi hadosztályhoz kapcsolták, s ezzel együtt Gasparich is a Tisza parti városba érkezett. 1849. február 20-án kelt levelében Bathány Kázmér főispánt értesítette a legfontosabb horvátországi és ausztriai fejleményekről. Saját terveiről is említést tett: „Jó lenne, ha az ember most valahogy át tudna hatolni Muraközbe, s Zala megyébe, én nem sokára megpróbálom, mire Kossuth Elnök úrnak nyílt rendeletét ki is kérem, kérem tisztelt Főispány [sic] urat, szíveskedjék őt ennek mihamarabbi elküldésére személyesen is felszólítani; tudja Főispány úr én nem irtózom semmi fáradságtól, én éltemet szívesen föláldozom honomnak, nem félek semmi veszedelemtől, hazámért többször tettem már ki magamat már eddig is a veszedelemnek, én megyék örömmel Muraköz felé, mert lelkemben látom közel az időpont, midőn ott tevékenységemnek mező nyílik, melyen sokat használandhatok hazámnak.”

E szép tervek azonban nem váltak valóra. A Szegeden és környékén összevont csapatok parancsnokságát 1849. március 10-én Perczel Mór tábornok vette át, aki március közepén sikeres ellentámadást indított. Megtörte a szerbcsászári erők ellenállását a Tisza-Maros szögében, felmentette az ostromlott Péterváradot, majd április 3-án - három sikertelen rohamot követően - a szenttamási szerb tábornok is elfoglalta. Négy nappal később a római sáncok kulcsát képező Goszpodincére törtek be erői, s noha a Titeli-fennsík ostroma kudarcra végződött, a hadjárat így is rendkívül sikeresnek mondható. Ezekben a hadműveletekben Gasparich Kilit is részt vett, mint a IV. (bácskai) hadtest „hadlelkész főnöke”, azaz tábori főlelkész. A cs. kir. és az 1848-49-es magyar hadseregben is háborús helyzetben valamennyi hadtesthez kineveztek tábori főlelkészeket. Ők felügyelték a tábori lelkészeinek munkáját, véleményezték a szolgálatra jelentkező klerikusokat, az újonnan szolgálatba lépő hadlelkészekkel ismertették kötelezettségeiket és „iurisdictio”-s lehetőségeiket. Alkalmanként joguk volt az alárendelt lelkészeket meglátogatni, erkölcsi és papi tevékenységükről személyesen meggyőződni. Ok tartották a kapcsolatot a katonai és az egyházi felettes hatóságokkal, feladatuk közé tartozott a vonatkozó rendeletek közzé tétele, illetve a tábori lelkészek jelentéseinek a továbbítása. Egyúttal azon katonáknak, illetve testületeknek a lelkipásztorai is voltak, akiknek nem volt közvetlenül kinevezett tábori lelkészük.”

Gasparich Kilit tábori főlelkészként különösen kiütötte magát a szenttamási szerb tábor bevétele során, amikor maga állt az ingadozó rohamoszlopok élére, hogy ezzel is bátorságot öntsön a honvédekbe. E hősiestétté Perczel címzetes honvéd őrnaggyá léptette elő, de talán e hősiességénél is inkább megemlíti az utókor tiszteletét fellépése a menekülő szerb polgári lakosság érdekében. A magyar csapatok körében ugyanis hatalmas volt a felháborodás, s ezzel együtt a megtorlás iránti vágy is Alexander Trifkovic zentai vérengzése miatt. „Amikor a magyar csapatok elfoglalták Szenttamást, Gasparich határozott fellépése következtében elmaradt a visszatörles: Perczel Mór tábornok és Bathány Kázmér gr. kormánybiztos engedve a tábori lelkész követelésének, a polgári lakosságot futni hagyta Földvár és Óbecse felé.”

Gasparich tetteme el a végül is sikerrel járt támadás áldozatait is. A verbászi magyar tábornok április 5-i kelettel közölte a hivatalos lap a következő tudósítást: „Ma temettük el Verbászon dicsően kimúlt hőseinket; könnyek közt kísértük őket nyugalmuk helyére, s szívünk legbelsejéből áldást mondánk poraikra. Gasparich szívrehatólag búcsúztatta el őket tőlünk, s könnyek csordultak le az arcokom.” Ugyancsak áprilisban vette pártfogása alá Horváth Ferenc kalocsai egyházmegye jankováci káplánát, aki tábori lelkészként szeretett volna szolgálni a magyar hadseregben, de kinevezésére - jelenlegi ismereteink szerint - nem került sor.”

Némileg bonyolítja a helyzetet Perczel tábornok 1849. június 13-án kelt „hadiparancs”-a. Itt arról értesülhetünk, hogy a tábornok Gasparich Kilit, a 35. Zrínyi honvédszázalaj századosát [sic] a 8. honvédszázalajhoz helyezte át. Ez a napiparancs tehát beosztására nézve fötiszként és nem tábori lelkészként említi Gasparichot, ami arra a feltételezésre jogosít fel minket, hogy a ferences barát a szabadságharc utolsó néhány hónapjában századosként és nem hadlelkészként teljesített szolgálatot a fronton, hacsak nem követte ő is Budapestre Perczeit, akit súlyos kátyi vereséget (1849. június 7.) követően felmentettek korábbi beosztásából.”

4. A vértanú

A szabadságharc vereségét követően Gasparich nem emigrált, hanem Hetessy, Farkas és Vörös álnevek alatt bújkált. Megfordult Letenyén, Esztergomban, majd Pesten állapodott meg. Itt Simonyi Antal festőművész hatására az utópista szocializmus hívévé vált. Közben nem adta fel a reményt, hogy sikerül egy újabb szabadságharcot kirobbantani Magyarországon, ezért kapcsolatba lépett a Makk József egykori tüzértiszt és Jubál Károly ipartanodai tanár nevével fémjelzett szervezkedéssel. Kossuth ágenseinek utasítására a Dél - Dunántúlra kellett volna megszerveznie a fegyveres felkelést. A szervezkedés során nem csak Ajer Mihály egykori honvéd alezredes, de Varga István, a cs. kir. rendőrség titkos ügynökét is beavatta terveibe. A sorozatos letartóztatások keretében 1852. február 9-én őt is letartóztatták.”

A bécsi cs. kir. haditörvényszék 1853. augusztus 10-én egyhangúan kötél általi halálra ítélte. A bírósági vizsgálat kiderítette, hogy Gasparich több ízben találkozott Kossuth és Mazzini küldötteivel, akik beavatták kormányellenes terveikbe. 1851-ben Mészlányiné Kossuth Zsuzsanna gondoskodott számára okmányokról és menedékhelyről. 1852-ben Gyöngyösön

Panker Gábor házában egy itáliai emisszárius keresztül beavatták egy kormány megdöntését előkészítő titkos szervezkedésbe. 1852 februárjában tudomására jutott a Kossuth és megbízottai kezdeményezésére létrejött szervezkedés, amely egy kormányellenes fegyveres felkelést akart kirobbantani, és ő kétszerez nyilatkozott ebben vezető szerepet játszott.”

Az ítélet végrehajtására céljából Pozsonyba szállították. Itt augusztus 30-án az esztergomi főhatóság utasítására Cherrier Miklós pozsonyi apát-kanonok végrehajtója rajta a papi rendből való kivételt (degradatio), amely a papi funkciók gyakorlásának tilalmát, hivatalától és papi kiváltságaitól történő megfosztást jelentette. Schimáczius Adolf esztergomi egyházmegye római katólikus lelkész visszaemlékezései szerint 1853. szeptember 1-én, miután a katonák Gasparich követelésére eltávoztak a cellából, az elítélt meggyött és megáldozott.”

Másnap, szeptember 2-án kora reggel 500 néző előtt a pozsonyi Disznómezőn kivégezték. „Most ott nyugszik a városon kívül, a Nagyszombat felé vezető országút mellett balról, körülbelül a kis erdő irányában...” - írta 1883-ban Strasser Márcia ferences atya a Pesti Naplóban, „mivel a cs. kir. hatóságok nemhogy kegyelmet nem adtak az elítéltnak, de még eltemetését sem engedélyezték akárhol. Ott nyugszik ma is, jeltelen sírban, kivégzésének helyszínén.”

Gasparich Kilit az 1848-49-es magyar szabadságharc máig méltán számotartó, jelentős alakja volt. Tevékenységét erőteljes patriotizmus, szűkebb környezetének, a Muraköznek az érdekei határozták meg. Mint elkötelezett liberális, majd radikális meggyőződésű pap, sorsközösséget vállalt a magyar szabadelvű politikusokkal, hiszen ő csak ettől remélte az általa mindig is gyámoltott szegényebb rétegek felemelkedését. A szabadságharcban először a Zala megyei nemzetőrség, majd a reguláris hadsereg, a honvédség tábori lelkészeként teljesített szolgálatot. Kiváló szónoki tehetsége kiemelte a magyar hadsereg tábori lelkészeinek sorából. Ő mindig egy kicsit több ís, más is volt, mint az átlagos hadlelkészek. Népgyűlések ünnepelt szónoka, a horvátországi és a muraközi ügyek szakértője, egy kémhálózat központja, bizalmi ügyekben eljáró küldött, a népfelkelés szervezője, katonákat rohamra vezető honvédtiszt, megalkuvásra képtelen összeesküvő és végül a halállal is bátran szembenéző mártír. Akármerre sodorta is az élet vihar, 1848-49-ben gondolatai mindig visszatértek Zala megyéhez. Ezért is rombolták le emlékművét az 1918. december 14-én Perakra betört ellenséges csapatok. Most, a szabadságharc 150. évfordulóján talán Zala megye is lerohantja kegyeletét a szabadságharc e tehetséges és tragikus sorsú katonájára előtt, a perlaki obeliszk Zalaegerszegen efelállítandó másánál.

Jegyzetek

- HALLER Jenő dr.: Rózsák és tövisék között a - bitófáig. Gasparich Márk muraközi vértanú emlékezete Halálának nyolcvanadik évfordulóján. Mezőtúr, 1933. (a továbbiakban HALLER 1933.) 4., 33. 1848/49. történelmi Lapok 1893. július 1. 140., illetve 1894. szeptember 15. 164.
- NEUSIEDLER Jenő: Gasparich Márk az 1853. szept. 3-án a magyar szabadságért vértanú halált halt ferencdunai szerzetes életrajza. Csáktornya, 1910. (a továbbiakban: NEUSIEDLER 1910.) 1-16. Itt kell megemlítenünk, hogy ennek a munkának horvát nyelvű változata is van, lásd NEUSIEDLER Jenő: Zivotopis Gasparich Marka redovnika reda svetoga Ferenc, koji je leta 1853. septembra 3-gu za magjarsku slobodu muceniku smrl podnosel. Na medjimurski jeziki [sic] prevodil Gjuro

- Gasparic. Nagykanizsa, 1912. HALLER 1933. 7 14. P. KOVÁCS Septimus OEM.: Gasparich Kilit (a továbbiakban P. KOVÁCS 1948.) 152. In.: Négy papi arckép 48-ból. Vigilia 13. (1948/3.) 132-154.
3. Gasparich Kletus - Döbrentei Gábor. Pozsony, 1834. feb. 14. [a nap kivágyva]. Magyar Tudományos Akadémia Kéziratár M. Irod. Levelezés. 55.k. 100.sz. Az idézeteket itt és a továbbiakban a jelenlegi helyesírási és központosítási szabályok figyelembevételével idézzük. P. KOVÁCS 1948. 151.
4. Haller 1933. 17. EÖTVÖS Károly: A nazarénusok. Bp, 1904. [a továbbiakban: EÖTVÖS 1904.] 139-145. NOVÁK Mihály: Zalavármegye az1848-49. évi szabadságharcban. Bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1906. [a továbbiakban: NOVÁK 1906.] 328-331. SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. III.k. Bp, 1894. [a továbbiakban SZINNYEI 1894.] 1036.
5. P. KOVÁCS 1948. 151. Gasparich már 1834-ben egy fogalmazott, hogy: „Vannak Magyar Édenbe oly társaságok, melyek még most is a magányi élet együgyű kötelé keivel szorítottak össze, és ezek szereltes társaságoknak hivatnak.” lásd a 3. sz. jegyzetben megadott Döbrentei Gáborhoz intézett levelét.
6. GASPARICH Kilit: Korszerű szózat felsőkubinyi Meskó Gyurihoz és minden nemes magyar ifjúhoz az élet, hitvallás tudomány erény, és hazafiság ügyében. Pest, 1840. [a továbbiakban GASPARICH 1840.] IX. HALLER 1933. 19-20.
7. GASPARICH 1840. 65-70.
8. Schwab Löw [Kromau [Morvaország, 1794, február 7. - Pest, 1857. április 3.] főrabbi, 1836-tól a pesti hítközség lelkésze, a zsidó emancipációról folytatott küzdelem egyik vezető személyisége, a mérsékelt liberális reformok híve.
9. Így pl. a Mátyás szobor ügyében Vallási Csarnok (a továbbiakban LCs) 1840. május 3. 30-3e., a káromkodás ellen LCs 1840. május 10. 37-40., részleteket közlő „Korszerű szózatból” LCs 1840. május 24. 53., illetve 1840. május 28. 57. 60. P. KOVÁCS 1948. 152. SZINNYEI 1894. 1036.
10. LCs 1840. június 7. 69.
11. LCs 1840. június 7. 70.
12. LCs 1840. június 7. 70-71.
13. SCHWAB Arslán: A zsidók, földvilágosító értekezés a Gasparich Kilit úrtól, nyelvére Zdikén a Csarnokban közölt hasonlevé czikk visszaigazításául, Ford., előszó és jegyzet. Bloch Mór. Buda, 1840. 156.
14. Horvát István [Székesfehérvár, 1784. május 3. - Pest. 1846. június 13.] A magyar nyelv és irodalom rendes tanára a pesti egyetemen, 1840. október 1-6i három évig a bölcsészkar dékánja, 1815. december 7-től haláláig az országos könyvtár őre.
15. Gasparich Kilit - Horvát János. Székesfehérvár, 1840. szeptember 16. Országos Széchényi Könyvtár Kéziratár Levelezés név és d.sz.
16. GASPARICH 1840. 35. NOVÁK 1906. 332. HALLER 1933. 22
17. Saaghy Vendel [Teflau [Pozsony vm.], 1810. április 24. Muzsla [Esztergom vm.], 1890. március 17.] Esztergomi egyházmegye római katolikus lelkész. Nagyszombati tanulmányainak befejezését követően 1834. augusztus 29-én szentelték pappá. Segédlelkész volt polyságon majd Drégelyalánkon, végül Tardoskeden. 1846. szeptember 12-étől üzbégi plébános. 1848 nyarán nemzeti hadnagyként kardot viselt. A magyar kormány rendelete [a függetlenségi nyilatkozatot is] kihirdette a templomban. 1849. július 16-án kinevezték a Közép - tiszai hadseregbe tábori lelkésznek. 1849. szeptember 7 ón a cs. kir. hatóságok letartóztatták. A pozsonyi cs. kir. hadiorvényszek 12 évi vasban eltöltendő várfogsága ítélt, de Haynau tábornagya kegyelemben részesítette. 1850. július 8-án szabadult. Nagyjaitkürtre küldték adminisztrátornak, de a cs. kir. hatóságok megfosztották állásától. Nevelt Tardoskeden a Juhász -, majd Szeptencsülfaluban a Hegedűs családnál, ekkoriban Cicerói fordít. 1854-től segédlelkész Kemencén, 1856-tól adminisztrátor Érsekiélen, 1368-tól plébános Muzslán. EÖTVÖS 1904. 159. tévesen köböküti plébánosnak tartja. Eöt vos további tévedéseit azért nem jeleztük, mert azok zöméi NEUSIEDLER 1910. már kijavította.
18. EÖTVÖS 1904.156-188. HALLER 1933. 21. az események katolikus szemszögből történő előadása során úgy véli, hogy Gasparichot Székesfehérvárot az ördög kísérte meg Hencsey Lajos nazarénus képeben.
19. GASPARICH Kilit: Szózata káromkodás ellen. Pest, 1844. [a továbbiakban: GASPARICH 1844.] 10.
20. GASPARICH 1844. 22.
21. Hermán Jeremiás véleményei idézi: P. KOVÁCS 1948. 152.
22. Grész János [Perlak, 1812 - Csáktornya. 1884. február 19] orvos, Zala megyei főorvos.
23. Grész János - Sellyei László. Csáktornya, 1846. április 8. Zala Megyei Levéltár [a továbbiakban: ZML] Sellyey család levéltára. Sellyei Lászlóhoz írt levelek. [A ZML anyagának Gasparich Kilitre vonatkozó iratait Molnár András bocsátotta rendelkezésünkre, akinek ezúton is köszönetet mondunk.] Az iratra hivatkozik DEGRÉ Alajos: 19. századi kísérlet magyar közigazgatás bevezetésére a Muraközben. (Adalék a nemzetiségi kérdés történetéhez.) Levéltári Szemle 1972/2.17. (Erre a tanulmányra ugyancsak Molnár András hívta fel figyelmünket.) Gasparich látogatója beteg édesanyjánál: P. KOVÁCS 1948. 152.
24. FÉNYES Elek:Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. 2., javított kiadás. Pest, 1841. lk. 454 455., 492.
25. ZML Büntelőörvényszeki jegyzőkönyv. 1848. május 22. Zalaegerszeg. P. KOVÁCS 1948. 152. szerint Gasparich 1848-ban rendezte ügyét egyházi előjáróival.
26. Láposy Géza Márton Stridón (Zala vm.) született, nemesi családban 1822. november 11-én. Zágrábi egyházmegye római katolikus lelkész. 1847-ben szentellék pappá, 1848-ban szentberekki [Berecki Kostanjevac??] káplán. Előzik plébánjáról, 1848 október végétől tábori lelkész a 35. Zrínyi honvédszázalékban. Ez állásában 1849 február elején megerősítik. Ugyanakkor szabályellenesen - tiszti rangot is kap: 1848. október 26-tól a hadnagya, 1849. június 23-tól főhadnagya, végül százados ugyanott. A kiegyezés utáni plébános Víziszentgyörgyön (Zala vm.), majd Perlatan, alesperes, a Zala megyei honvédegylet tagja. 1881 ben minl perlati espersplébános ragadta el a halál.
27. URBÁN Aladár: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp. 1973. 159 165. MOLNÁR András: Zalaegerszeg nemzetőrei 1848-ban. [a továbbiakban MOLNÁR 1995.] 150. In.: Hadtörténelmi tanulmányok. Szerk: Molnár András [Zalai Gyűjtemény 36/1.] Zalaegerszeg, 1995.
28. Pesti Hírlap 1848. június 24. 584.
29. ZML Állandó Bizottmány jegyzőkönyve 1848. június 1 7.
30. ZML Sellyey család levéltára. Sellyey László hivatalos iratai. Zala megye állandó bizottmányának tagjai a Muraközi járásból.
31. Gasparich Kilit-Csány László, Lettenye, 1848. július 13. Magyar Országos Levéltár [a továbbiakban: MOL] H 103 Csány László kormánybiztos iratai. Magánlevelek 1/126. A Csány levéltár néhány Gasparich Kilitől származó iratát Hermann Róbert bocsátotta rendelkezésünkre, miert ezúton is köszönetet mondunk.
32. Gasparich Kilit-Csány László. Nagykanizsa, 1848. augusztus 7. 370-371. Közli: A forradalom és a szabadságharc levestára. S.a.r. V. Waldapfel Eszter. lk. Budapest 1950. [a továbbiakban. V Waldapfel 1950.] 370-371.
33. MOLNÁR 1995. 150.
34. NOVÁK 1906. 333.
35. Gasparich Kilit-Csány László. Gikovlyán, 1848. június 24. Közli: V. Waldapfel 1950. 321-322.
36. lásd a 30. sz. alatt megadott Gasparich levelet!
37. SZŐCS Sebestény: Csány László kormánybiztos ievékenysége 1848 áprilisától szeptember végéig. 114. 118. In.: Kossuth kormánybiztos Csány László 1790-1849. Szerk.: Molnár András [Zalai Gyűjtemény 30.] Zalaegerszeg, 1990.
38. Gasparich Kilit-Csány László. Cirkovlyán. 1848. szeptember 11. MOL H 103 Komáromban lefoglalt iratok. 407.
39. NOVÁK 1906. 334. NEUSIEDLER 1910. 24. 25. Némi szint viz a Gasparichról szóló történeli irodalmunkba HALLER 1933. 25., aki szerint Gasparich többek között: 1848. október 17-én [sic!] Ozoránál, december 20-án [?] Pápan, 29-én[sic!] pedig Mórán lelkesítette a honvédeket, ami amellett, hogy tévedés, a szerző hadtörténeli ismeretéről is kellő felvilágosítással szolgál.
40. Gasparich Kilit-Csány László. Kájár, 1848. szept. 24. MOL H 103. Komáromban lefoglalt iratok. 242.
41. A muraközi hadjárata: HERMANN Róbert: Perczel Mór első honnenti hadjárata. Zala megye, 1848. október 1 / . december 24. [Zalai Gyűjtemény 36/11.] Zalaegerszeg, 1996. [a továbbiakban: HERMANN 1995.] 1-30, 100. A 47. zászlóaljról: MOLNÁR András: A 47. honvédszázalék felállítás 1848 őszén [a továbbiakban MOLNÁR 1987.]. In.: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1987.Szerk.: Bilkei Irén. [Zalai Gyűjtemény 26.] 113-128., valamint: HERMANN Róbert: A 47. honvédszázalék története. In.: A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Szerk.: Molnár András. [Zalai Gyűjtemény 33.] 115. 193. Perczel Mór OHB. MOL H 2 [OHB] 1848:1801 (eredeti tisztaat). P. KOVÁCS 1948. 153. összekeverte Láposyét és Gasparichot, amikor azt írta: Perczel „a horvát és magyar honvédek-ből toborzott 'Zrínyi csapat' lábón lelkészévé nevezte ki" Gasparichot. A tábori lelkészeket a magyar hadseregben a tisztek között tartották számon [pl a létszámkimutató sokban], de katonai rangjuk nem volt. lásd: ZAKAR Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészeinek szolgálati viszonyai 1848-49-ben [a továbbiakban ZAKAR 1997] 207 209. in.: Hadtörténelmi Közlemények [a továbbiakban: ÜK] 10. [199 7/2]
42. OHB Perczel Mór. Bp. 1848. október 26. MOL H 2 [OHB] 1848:1801.Közli: Kossuth Lajos Összes Munkái XIII.k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány elén. Első rész 1848 szeptember - december. S.a.r. Barin István. Bp. 1952. 294. Nyáry Pál-Nádasy Sándor Bp. 1848. október 26. MOL H 92 [Országos Nemzetőrségi Haditársaság. Általános iratok.] 1848:6494. ZAKAR 1997:209-212. ZML letetek. Egyedi vegyes iratok gyűjteménye. A símegei Kisfaludy Emlékműzeumtól átvett iratok. 1848/1849. 27.sz. A 47. zászlóalj parancsainak jegyzőkönyve 1848. november 5 - december 22., v.o.: MOLNÁR 1987. 123.
43. HERMANN 1995. 30-46.
44. Dahlen 1848. november 21-én kelt parancsát a Csáktornyan állomásozó katonaságnak másnap hajnalban ki kellett indulniuk Varasd felé, lásd HERMANN 1995. 46.
45. Kossuth Hírlapja [a továbbiakban KH] 1848. december 3. 585.
46. KH 1848. december 19. 639. A december 10-i istentisz leletről: MOLNÁR 1987. 127.
47. KH 1848. december 5. 585.
48. KH 1848. december 19. 639.
49. Gasparich Kilit Zala megyei Bizottmány. Nagykanizsa, 1848. december 30. Zala vármegye Állandó Bizottmányának iratai. Iktatatlan iratok [szám nélkül]. Zala vármegye kiürítéséről: HERMANN 1995.51. 60.
50. Kossuth rendelkezét közli: Kossuth Lajos Összes Munkái XIV k. Kossuth Lajos azOrszágos Honvédelmi Bizottmány elén. Második rész 1849. január 1. - április 14. S.a.r. Barta István. Bp. 1953. [a továbbiakban KLÖM XIV] 270.
51. Gasparich Kilit - Kossuth Lajos. Ujfalva, 1849. január 30. MOL H 2 [OHB] 1849:3596. Eredeti tisztaat. Másolata: Hadtörténelmi Levéltár [a továbbiakban HI] 1848-49. 1/141. Kossuth átiratát a pezúgyminisztériumnak (Debrecen, 1849. január 28.) közli: KLÖM XIV k. 263.
52. Gasparich Kilit - Kossuth Lajos. Szabadka, 1849. február 16. MOL H 2 [OHB] 1849:3337. Másolata: HI 1848 49. 13/566.
53. Nemegeyiről lásd BONA Gábor Tábornokok és törzsisztiek a szabadságharcban 1848 49. Bp. 1983. [a továbbiakban BONA 1983.] 251. Kossuth Lajos - Bathány Kázmér. Debrecen, 1849. február 2. Közli KIOM XIV 291-292.
54. Gasparich Kilit - Kossuth Lajos. Szabadka, 1849. február 16. MOL H 2 [OHB] 1849:3336.
55. Gasparich Kilit - Bathány Kázmér. 2. 1849. február 20. Közli: A forradalom és a szabadságharc levestára, S.a.r. V. Waldapfel Eszter Bp. 1955. III. k. 133-135.
56. BONA Gábor: Szabadságharc 1848-49-ben. 50-52f. In.: Magyarország Hadtörténete. lk. Szerk.: Burai József. [Bp.] 1985.
57. BIELIK, Emerich: Geschichte der k.u.k. Militar-Seelsorge und des Apostolischen Feld-Vicariates. Bécs, 1901.130-137. BOROVY József: A magyar tábori lelkészet története. [Bp.] 1992. 36.37. ZAKAR Péter: A magyar hadsereg tábori lelkései hierarchiája 1848 49-hen. 80. In.: HK 108. (1959/4.)
58. BONA Gábor: Az 1848/49. évi honvédsereg Zala megyei születésű tisztjei. 21. In.: A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Szerk.: Molnár András. [Zalai Gyűjtemény 33.] Zalaegerszeg, 1992.
59. Trifkovic 1849 január végén 12 küldötte útján meghódolásra szólította fel Zenót. Ezeket a küldötteket Majorossy István földbírtokos, a zenai vészbírság elnöke felakasztatta. A szerb csapatok 1849. február 1-én elfoglalták a városi. Ezt követően Trifkovic és gyilkosai több napon át raboltak, pusztítottak és gyilkoltak a városban, a katolikus szentháromszó kereszt köré gyűjve a levégtől áldozatokat fejéit. A gyilkolásnak az sem velett végül, hogy egy helyi szerb földbírtokos, va lamin a helyi szerb pap is kegyelemért eszedezett. A városi szerbek közül sokan saját házaikban rejtették el magyar ismerőseiket. THIM József: A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története. lk. Bp. 1940. [a továbbiakban THIM 1940.] 304.
60. THIM 1940. 358.
61. Közlöny, 1849. április 11. 277.
62. MOL H 75 [Hadügyminisztérium. Általános iratok.] 1849:5871 [iktatókönyv]. Horváth Ferenc - Meltősgyőcs Püspök úr [Nádasy Ferenc gr. kalocsai érsek]. Jankovác, 1849. április 25. MOL H 86 [Hadügyminisztérium. Tábori lelkései osztály.] 1,d, A mesék birodalmába tartozik azon állítás, hogy Gasparich 1849. április 14-én a pozsonyi ferences templomban kihirdette a Habsburg ház trónfosztását és a függetlenségi nyilatkozatot [HALLER 1933. 26.]. Egyrészt Gasparich 1849 áprilisában mint látunk a Délvidéken harcolt, másrészt a cs. kir. hatóságok, akik április 14-én Pozsony ellenőrizték, aligha járulhat volna hozzá egy ilyen lépéshez.
63. Perczel Mór - Hadügyminisztérium. Pest, 1849. június 26. Eredeti tisztaat, melléte Perczel 1849. június 13-án kelt hadparancsa. MOL H 75 1849:23824. Perczelről. BONA 1983. 263-264.
64. TÁLAS Géza: Újabb adatok Gasparich Kilitről. In.: Vigilia 28. (1963/3.) 190 192.
65. MOL D 4 [K.k. Misisterium des Cultus und Unterrichtet. Akten „Ungarn“, „Woiwodina“ und „Siebenbürgen“ 3. kútfő, 54. tétel 167. 169. fol.
66. Schimaczius Adolf visszaemlékezését közli DALMADY Imre: Egy halálra ítélt szerzetes utolsó napjai. Magyar Hírlap, 1893. június 24.1. 3.
67. STRASSER Márcián: Egy elfeledett vértanú. In.: Pesti Napló, 1881. augusztus 4. 213.sz.
68. HERMANN Eged: A magyar katolikus papság az osztárkatonai diktatúra és az abszolutizmus idejében. Gödöllő, 1932. 73-74. A fentebbi források és feldolgozások tükrében Fónagy Zoltán tévesen állította, hogy Gasparich Kilitet Pesten, a Ludovicusom akkori ban katonai kórházaként, illetve börtönként szolgáló épületében egyik udvarában akasztották fel. In.: 1848-1849. A szabadságharc és forradalom története. Szerk.: Hermann Róbert. Bp. 1996. 241. Tévedés bizonyítja még a pozsonyi kerület katonai parancsnokának az ítélet végrehajtásáról szóló jelentése (Pozsony, 1853. szeptember 2.) is. MOL D 4 3, kútfő 54. tétel 159 160. fol.